

**Дабраверны князь
Канстанцін (Васілій) Астрожскі -
славуты асветнік
і абаронца праваслаўя**

Брэсцкі абласны выканаўчы камітэт

Беларуская Праваслаўная Царква

Установа адукацыі

“Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”

**ДАБРАВЕРНЫ КНЯЗЬ
КАНСТАНЦІН (ВАСІЛІЙ) АСТРОЖСКИ –
СЛАВУТЫ АСВЕТНІК
І АБАРОНЦА ПРАВАСЛАЎЯ**

Зборнік матэрыялаў

Міжнароднай навукова-багаслоўскай канферэнцыі

Тураў – Брэст, 11–12 мая 2008 г.

Брэст

БрДУ імя А.С. Пушкіна

2011

УДК 271.2 (091)+94 (438+47+476+477)+930.85 (476)

ББК 86.37

Д 12

*Рэкамендавана рэдакцыйна-выдавецкім саветам установы адукацыі
«Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»*

Рэцэнзенты:

доктар гістарычных навук, прафесар **У.І. Навіцкі**
доктар гістарычных навук, прафесар **М.В. Стралец**

Рэдакцыйная калегія:

доктар гістарычных навук, прафесар **М.Э. Часноўскі**
доктар гістарычных навук, прафесар **А.А. Гарбаўкі**
кандыдат гістарычных навук, дацэнт **А.М. Вабішчэвіч**
кандыдат гістарычных навук **А.М. Свірыд**

*Рэдакцыйная калегія выказвае падзяку Т.А. Матрунчык, Л.Я. Кулажанка
за апамогу ў падрыхтоўцы выдання*

Д 12

Дабраверны князь Канстанцін (Васілій) Астрожскі – славыты асветнік і абаронца Прусаў : зборнік матэрыялаў Міжнароднай навукова-багаслоўскай канферэнцыі, Тураў – Брэст, 11–12 мая 2008 г. / Брэсцкі абласны выканаўчы камітэт, Беларуская Прусаўная Царква, Брэсц. дзярж. ун-т імя А.С. Пушкіна; рэдкал.: М.Э. Часноўскі [і інш.]. – Брэст : БрДУ, 2011. – 208 с.

ISBN 978-985-473-689-1.

У зборнік уключаны даклады і паведамленні Міжнароднай навукова-багаслоўскай канферэнцыі, прысвечанай 400-годдзю памяці віднага дзяржаўнага, грамадскага і культурнага дзеяча ВКЛ К. Астрожскага (1526–1608 гг.). Яе арганізатарамі выступілі Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна, Беларуская Прусаўная Царква, Брэсцкі аблвыканкам, сярод ініцыятараў правядзення было прусаўнае брацтва ў гонар Віленскіх пакутнікаў (г. Мінск). Багасловы і навукоўцы з Беларусі, Украіны, Польшчы, Расіі, Літвы і Грэцыі ў сваіх выступленнях адлюстравалі найбольш значныя вехі жыцця і дзейнасці князя К. Астрожскага, праблемныя пытанні, якія раскрываюць супярэчлівы характар яго эпохі і акружэння.

Выданне прызначана для вучоных, сваячэннаслужыцеляў, работнікаў органаў дзяржаўнага кіравання, выкладчыкаў, настаўнікаў, студэнтаў.

УДК 271.2 (091)+94 (438+47+476+477)+930.85 (476)

ББК 86.37

ISBN 978-985-473-689-1

© УА «Брэсцкі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна», 2011

8. Вениамин, архиепископ Нижегородский и Арзамасский. Новая Скрижаль или объяснение о Церкви, о Литургии и о всех службах и утварях церковных / в 3 т. / архиепископ Нижегородский и Арзамасский Вениамин. – М. : Русский Духовный Центр, 1992. – Т. 2. – 256 с.

9. Собрание мнений и отзывов Филарета, митрополита Московского и Коломенского по учебным и церковно-государственным вопросам, издаваемое под редакцией преосвященного Саввы, архиепископа Тверского и Кашинского : в 7 т. – М. : Синодальная типография, 1885. – Т. 5. – 485 с.

10. Филарет (Дроздов), митрополит. Пространный Христианский Катихизис Православной Кафолической Восточной Церкви / Митрополит Филарет (Дроздов) М. : Подворье Русского на Афоне Свято-Пантелеимонова монастыря, 1995. – 143 с.

11. Флоровский, Г., протоиерей. Пути Русского богословия / Г. Флоровский Вильнюс : Вильтис, 1991. – 599 с.

12. Лопухин, А.П. История Христианской Церкви в XIX в. : в 2 т. / А.П. Лопухин Петроград : Приложение к духовному журналу «Странник», 1900. – Т. 1 : Инославный христианский Запад. – 588 с.

13. Ратч, В.Ф. Сведения о польском мятеже 1863 г. в Северо-Западной России в 2 т. / В.Ф. Ратч. – Вильна : Губ. тип., 1867. – Т. 1. (Введение. Ч. 1) : Северо-Западная Россия до падения Речи Посполитой. – 678 с.

14. Brukner, A. Dzieje kultury Polskiej. Tom 4. Dzieje Polski rozbiorowej 1793 (1772)–1914. – Kraków ; Warszawa : Wydawnictwo F. Pieczatkowski, 1946 // Reprint Warszawa : Wiedza powszechna, 1991. – 639 s.

15. Жукович, П. Об основании и устройстве главной духовной семинарии при Виленском университете (1803–1832 гг.) / П. Жукович // Христианское чтение. Январь-февраль, 1887. – СПб. : Тип. Ф. Елконского и К, 1887. – С. 237–286.

16. Антоний (Зубко), архиеп. О Греко-Униатской Церкви в Западном крае России / Антоний (Зубко) // Сборник статей, изданных Св. Синодом по поводу 50-летия воссоединения с Православной Церковью западнорусских униатов. – СПб., 1889. – С. 38–76.

УДК 94 (476)

А.М. Вабішчэвіч (Брэст)

ГРАМАДСКА-ЦАРКОЎНЫ ПРАВАСЛАЎНЫ РУХ НА ТЭРЫТОРЫІ ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ (20–30-я гг. XX ст.)

Ідэя абароны праваслаўных каштоўнасцей, якая была вызначальнай у грамадскай дзейнасці князя К. Астрожскага, у новых геапалітычных рэаліях пасляверсальскай Еўропы, калі значная частка беларускіх і ўкраінскіх зямель увайшла пасля Рыжскага мірнага дагавору 1921 г. у склад Польскай дзяржавы, набыла асаблівую актуальнасць. Пасля атрымання аўтакефаліі Праваслаўнай Царквы ў польскіх кіруючых колах узнікла ўстойлівае імкненне прыцягнуць яе да рэалізацыі планаў нацыянальна-культурнай асіміляцыі беларускага і ўкраінскага насельніцтва. Спачатку заходнебеларускія партыі і арганізацыі надавалі няшмат

увагі рэлігійным пытанням, асабліва ў параўнанні з грамадска-палітычнымі і сацыяльна-эканамічнымі, аднак пад уплывам палітычных працэсаў, па меры актывізацыі нацыянальнага фактару ў заходнебеларускім рэгіёне адбывалася станаўленне неаднароднага па сваіх праграмных установах беларускага грамадска-царкоўнага праваслаўнага руху. Першапачаткова яго арганізацыйныя структуры выступалі за спалучэнне рэлігійных і нацыянальных каштоўнасцей. Гэта стала магчымым пасля таго, як 16 чэрвеня 1922 г. сабор епіскапаў выказаўся станоўча адносна ўвядзення на Валыні пропаведзяў на ўкраінскай мове, а 14 снежня 1922 г. св. Сінод у Варшаве зацвердзіў рашэнне мітрапаліта аб выкарыстанні розных моў у богаслужэннях пры жаданні вернікаў і пасля зацвярджэння адпаведных тэкстаў царкоўнымі ўладамі.

Хаця захады па беларусізацыі Праваслаўнай Царквы ў пачатку 1920-х гг. былі вельмі слабымі, аднак польскія ўлады не збіраліся ім перашкаджаць, разглядаючы іх як адзін з магчымых сродкаў яе дэрусіфікацыі. Аб гэтым намеры і паланізацыі Праваслаўнай Царквы было заяўлена на адной з нарад у Міністэрстве веравызнанняў і грамадскай асветы ў верасні 1923 г. [1, с. 124]. За дэрусіфікацыю выступалі і апаненты тагачасных польскіх кіруючых колаў. Так, адзін з лідэраў лагера пілсудчыкаў Т. Галоўка восенню 1924 г. заклікаў пераўтварыць Праваслаўную Царкву ў дзяржаўную, “прыпыніць яе фактычную залежнасць ад Расіі”. “Праваслаўную царкву ў Польшчы мы зробім польскай дзяржаўнай, калі паслядоўна правядзём на Валыні яе ўкраінізацыю, а ў Беларусі – зробім яе беларускай. Зрабіць гэта мы зможам толькі такім шляхам, адкрыўшы вялікую колькасць праваслаўных духоўных семінарыяў, якія будуць не толькі па мове, але і па духу ўкраінскімі і беларускімі. Гэтае маладое шматлікае духавенства, выхаванае ў іншых умовах у семінарыях з высокім навуковым узроўнем, якое пазнаёміцца з польскай мовай, польскай літаратурай і культураў, будзе складаць усё больш значную супрацьвагу старому духавенству” [2].

У справе абароны правоў праваслаўнага насельніцтва ў 1920-я гг. актыўна выкарыстоўваліся магчымасці беларускага парламенцкага прадстаўніцтва. Неаднаразова ўздываў у сваіх прамовах рэлігійныя пытанні сенатар Вячаслаў Багдановіч. Напрыклад, 23 ліпеня 1924 г. пры абмеркаванні бюджэту міністэрства веравызнанняў і грамадскай асветы ён выступіў супраць уціску інтарэсаў праваслаўных, якім выдзяляліся сродкі адносна католікаў у прапорцыі 1/67, што было несуразмерна рэальным суадносінам колькасці вернікаў гэтых дзвюх канфесій. Ён выказваўся прапановамі аб скліканні ўсеагульнага царкоўнага сабора, спыненні рэвіндыкацыі і ліквідацыі праваслаўных прыходаў, наданні польскага грамадзянства праваслаўнаму духавенству, падтрымцы праваслаўных

семінары ў Вільні і Крамянцы, адкрыцці праваслаўнага тэалагічнага факультэта [3, с. 48, 50]. В. Багдановіч і пазней неаднаразова выступаў на парламенцкім узроўні ў абарону як беларусаў-праваслаўных, так і католікаў. Ажыўленне грамадскасці прымусіла царкоўныя ўлады зрабіць некаторыя саступкі. Св. Сінод у Варшаве ў верасні 1924 г. дазваляў выкарыстанне беларускай, украінскай і іншых моў у час богаслужэнняў, малітваў, пры вывучэнні Закона Божага ў школах [4].

Дэпутаты Беларускага пасольскага клуба былі ініцыятарамі выдання ў лютым-снежні 1925 г. у Варшаве беларускамоўнага грамадска-царкоўнага часопіса “Праваслаўны беларус”, рэдактарам якога з’яўляўся Я. Пачопка, а мастацкае афармленне ажыццяўляў Я. Драздовіч. Галоўная роля на старонках выдання надавалася адраджэнню і ўмацаванню духоўнасці, там змяшчаліся матэрыялы па гісторыі, грамадска-палітычнаму, культурнаму і рэлігійнаму жыццю Заходняй Беларусі.

Праваслаўнае беларускае дэмакратычнае аб’яднанне (ПБДА), якое ўзнікла ў Вільні ў красавіку 1927 г., выступала ў абарону рэлігійных, нацыянальна-культурных, грамадска-палітычных і іншых інтарэсаў беларускага насельніцтва. Сярод яго кіраўнікоў былі сенатары В. Багдановіч і А. Назарэўскі, а таксама святары Аляксандр Коўш, Лука Голад і інш. Аб’яднанне выступала за ўвядзенне беларускай мовы ў пропаведзях, пры вывучэнні Закона Божага, дамагалася ўладкавання царквы на прынцыпах саборнасці, прыцягнення да вырашэння пытанняў царкоўнага жыцця міранаў. ПБДА не прызнавала аўтакефалію Праваслаўнай Царквы ў Польшчы, выступала за захаванне яе кананічнай залежнасці ад Рускай Праваслаўнай Царквы [5]. Хоць за царквой прызнавалася адно з галоўных месцаў у жыцці грамадства, аднак хрысціянскія каштоўнасці разглядаліся ў цеснай сувязі з нацыянальна-культурнымі, грамадскімi праблемам надавалася больш увагі, чым царкоўным пытанням. Аб’яднанне часам знаходзілася ў апазіцыі як да польскіх дзяржаўных улад, так і праваслаўных іерархаў. Актыў ПБДА прымаў удзел у складзе Беларускага цэнтральнага выбарчага камітэта ў выбарах у польскі сейм і сенат у сакавіку 1928 г. Друкаваным органам ПБДА з’яўляўся часопіс “Праваслаўная Беларусь”, які выдаваўся на беларускай мове ў Вільні ў 1927–1928 гг. На старонках выдання змяшчаліся дакументы, якія асвятлялі пазіцыю заходнебеларускіх партый і арганізацый да парламенцкай выбарчай кампаніі [6]. Несумненна, што ідэйным лідэрам ПБДА з’яўляўся сенатар В. Багдановіч, лідэр “старацаркоўнікаў”. Афіцыйныя царкоўныя ўлады нярэдка наўмысна яго папракалі ў адыходзе ад Праваслаўнай Царквы, аднак выступіць з абвяржэннем гэтага на старонках часопіса “Воскресное чтение” не дазвалялі. Намаганнямі гэтага дзеяча быў аб’яднаны шэраг праваслаўных

груп беларускай і рускай супольнасцей, створана сумесная царкоўная камісія з прадстаўнікоў Беларускага нацыянальнага камітэта (БНК) і віленскага аддзела Рускага народнага аб'яднання (РНА) [7]. У 1930 г. ПБДА злучылася з Беларускім хрысціянска-дэмакратычным аб'яднаннем.

У сувязі з адсутнасцю поўнага беларускамоўнага перакладу Бібліі і тэкстаў богаслужэнняў беларускія праваслаўныя аб'яднанні дапускалі захаванне царкоўнаславянскай мовы ў якасці літургічнай, аднак выступалі за пашырэнне выкарыстання беларускай мовы ў пропаведзях, царкоўным справаходстве. Прызнаючы права беларусаў і ўкраінцаў мець уласныя нацыянальныя літаратурныя мовы, папярэджаў іх аб недапушчальнасці адмаўлення ад царкоўнаславянскай мовы, высока ацэньваючы яе значэнне і ролю ў лёсе ўсходнеславянскай культурнай спадчыны. Патрабаванні пераводу богаслужэння на рускую, украінскую, беларускую і іншыя “жывыя” славянскія мовы В. Багдановіч тлумачыў палітычнымі, а не царкоўнымі матывамі (адгароджванне ад “рускіх”), ацэньваў іх як “антыкультурнае зло”. “...Нашы ўкраінцы і нават беларусы (радзей), якія палітыканствуюць, змагаюцца супраць царкоўнаславянскай мовы, ды яшчэ як “русіфікатарскага сродку”, забываючы, што яна лягла ў аснову іх уласнай культуры, як і вялікарускай. ...Мы зусім не думаем гвалтаваць чыйго-небудзь свабоднага волевыяўлення. Калі ўкраінцы і беларусы, хоць і самі ўклалі шмат працы і скарбаў сваёй мовы ў літаратурную рускую мову, цяпер усё-такі жадаюць стварыць сваю асобную літаратурную мову, больш блізкую да размоўнай народнай – няхай ствараюць. Гэта іх воля. Аднак міжволі тут хочацца даць ім параду – у гэтай іх нацыянальнай працы не адрывацца ад культурных асноў сваёй мовы, г.зн. царкоўнаславянскай, каб так не абкрасці сябе” [8, с. 45].

Шкодным прызнавалася не толькі адмаўленне ад ужывання царкоўнаславянскай мовы ў богаслужэннях, але нават увядзенне ў богаслужэбную царкоўнаславянскую мову “славутага ўкраінскага вымаўлення, якое культывуецца зараз дзеля таго ж разладу (дысгармоніі), г. зн. дзеля таго ж трулівага трымцення перад “русіфікацыяй” [9, с. 189].

Паказваючы на канкрэтных гістарычных прыкладах культурныя запазычванні славянскіх народаў, В. Багдановіч раіў палякам праваслаўнага веравызнання дзеля “чыста культурнай карысці” не ўводзіць богаслужэнні на польскай мове, а захаваць царкоўнаславянскую мову, “на якой чулі першую евангельскую блугую вестку іх продкі” [9, с. 192]. На думку В. Багдановіча, крытэрыем ісціннай культурнасці з’яўляюцца паважлівыя адносіны да царкоўнаславянскай мовы.

У падтрымку захавання царкоўнаславянскай мовы “як аднаго са сродкаў культурнага развіцця беларускай мовы” выступаў протаіерэй Л. Голад [10] і іншыя актывісты грамадска-царкоўнага руху. Неабходна

адзначыць, што асобныя абаронцы царкоўнаславянскай мовы ў 1930-я гг. хоць і дапускалі магчымасць яе рэфармавання, але заклікалі працягваць даваць “правільны погляд на богаслужэнне і яго мову”, якая ўсё-такі не з’яўлялася нацыянальна чужой для праваслаўных людзей [11, с. 67].

У ПБДА склаліся напружаныя адносіны з групай протаіерэя Аляксандра Каўша, якая ў верасні 1928 г. – красавіку 1929 г. паладзіла ў Вільні выданне беларускамоўнага царкоўна-грамадскага часопіса “Беларуская зарніца”. Новае выданне дэкларавала пераадоленне адчужэння Праваслаўнай Царквы ад грамадскіх, нацыянальна-культурных інтарэсаў. Праваслаўная праблематыка на старонках часопіса падавалася як у рэлігійным, так і грамадскім, гістарычным кантэксце. У пераходны перыяд публікацый аналізаваўся стан хрысціянскіх цэркваў, міжканфесійныя і царкоўна-дзяржаўныя адносіны, рэлігійнае выхаванне моладзі, гісторыя праваслаўнай канфесіі ў Беларусі, помнікі рэлігіі і культуры. З’езд РНА ў красавіку 1929 г. рашуча выступіў супраць пазіцыі групы А. Каўша [12, с. 9]. У снежні 1929 г. група беларускай інтэлігенцыі, сярод якой былі Р. Астроўскі, А. Коўш і інш., прадставіла спачатку ліст у Віленскае ваяводскае ўпраўленне, а потым у міністэрства веравызнанняў і грамадскай асветы – асобны мемарандум аб задавальненні рэлігійных інтарэсаў мясцовага беларускага насельніцтва. У прыватнасці, яны скардзіліся на абмежаваныя магчымасці для задавальнення рэлігійных патрэбаў вучняў беларускай гімназіі ў Пятніцкай царкве ў Вільні, дамагаліся перадачы беларускай грамадскай Мікалаеўскай царквы, правядзення кадравага аздарулення віленскай кансісторыі за кошт прызначэння туды беларусафілаў [13, арк. 4].

Вучнёўская моладзь непасрэдна ці ўскосна таксама ўцягвалася ў грамадска-царкоўны рух. На створаным у 1924 г. факультэце праваслаўнай тэалогіі Варшаўскага ўніверсітэта ў канцы мая 1925 г. пачаў дзейнічаць гурток праваслаўных багасловаў-студэнтаў [14], які ўзначальваў спачатку К. Літвіновіч, потым М. Лапіцкі. Гурток планаваў займацца дабрачыннай, культурна-асветніцкай працай [15]. Пазней гурткоўцы, выходцы з заходнебеларускіх і заходнеўкраінскіх зямель, дабіліся выдання студэнцкага часопіса “Путь правды” не толькі на рускай, але і на беларускай, украінскай, польскай мовах. На наш погляд, публічнае дэклараванне пэўнай часткай студэнтаў згаданага факультэта сваёй беларускай этнічнай прыналежнасці [16, с. 206] адбывалася пад уплывам Віленскай праваслаўнай семінарыі і грамадска-царкоўнага руху.

Разгорнутая прапагандыцкая кампанія адносна склікання царкоўнага сабору ў 1930 г. надала імпульс для грамадска-царкоўнага руху. 12 лютага 1930 г. паланафільскае беларускае культурна-асветніцкае таварыства “Прасвета”, якое ўзначальваў Т. Вернікоўскі, звярнулася да

мітрапаліта Варшаўскага і ўсяе Польшчы Дыянісія з мемурандумам, у якім прапавядала “этнічнай чысткі” – выдалення са складу праваслаўнай царквы ініцыятыў у Вільні “расейскага элементу” і замены яго беларусамі, а таксама беларусізацыі Віленскай праваслаўнай семінарыі, увядзення беларускай мовы ў пропаведзях, царкоўным справаходстве, пры выкладанні Закона Божага ў школах. Па ініцыятыве таварыства “Прасвета” 14 сакавіка 1930 г. адбыўся з’езд праваслаўных беларусаў у Вільні, дзе прысутнічалі прадстаўнікі грамадскасці Віленскай і Гродзенскай епархій, інтэлігенцыя (група А. Луцкевіча – Р. Астроўскага і інш.), студэнцкая моладзь з Вільні. На з’ездзе разгарэлася дыскусія адносна характару і ролі Праваслаўнай Царквы ў айчыннай гісторыі і культуры [17, арк. 6–7; 18]. Падкрэслівалася, што ў новых гістарычных рэаліях неабходна максімальна выкарыстаць патэнцыял царквы для згуртавання праваслаўнага беларускага насельніцтва. Быў утвораны Цэнтральны беларускі праваслаўны камітэт (ЦБПК). Друкаваным органам новага аб’яднання стаў часопіс “Светач Беларусі” (1931–1933 гг.) (рэдактар – У. Більдзюкевіч), галоўнымі задачамі якога былі прызнаны “паглыбленне і ўмацаванне рэлігійнай свядомасці праваслаўных беларусаў праз беларусізацыю царквы” [19].

У склад прэзідыума ЦБПК увайшлі Т. Вернікоўскі (старшыня), А. Коўш, У. Більдзюкевіч (намеснікі старшыні), С. Сарока (сакратар), М. Маскалік (скарбнік) і іншыя дзеячы [18, арк. 10]. Меркавалася накіраваць асобную дэлегацыю да мітрапаліта Дыянісія, міністраў і віленскага ваяводы, легалізаваць новую грамадскую арганізацыю, стварыць сетку яе філіялаў у прыходах. Выказаўся пратэст супраць рэвіндыкацыі, прапаноўвалася дамагацца перадачы Мікалаеўскай царквы ў Вільні (у асобным лісце да мітрапаліта Дыянісія прасілі прызначыць настояцелем гэтага храма А. Каўша) [18, арк. 20–21]. Сярод асноўных задач аб’яднання былі дэрусіфікацыя праваслаўнай семінарыі ў Вільні, стварэнне мясцовых царкоўных камітэтаў “для дапамогі настояцелям прыходаў і царкоўным апякунам у кіраванні культурна-нацыянальным і гаспадарчым жыццём”. Уздымаліся пытанні аб змяненні падатковага ўціску, аб скліканні Усяпольскага праваслаўнага сабору для зацвярджэння прававога статусу Праваслаўнай Царквы ў Польшчы. Беларуская мова павінна была прысутнічаць у пропаведзях для мясцовага насельніцтва і для беларусаў-вайскоўцаў, пры выкладанні Закона Божага, у зносінах з вернікамі, аднак мовай богаслужэнняў павінна заставацца царкоўнаславянская [18, арк. 13]. Для дасягнення пастаўленых задач ЦБПК абавязваўся “клапаціцца аб нацыянальнай беларускай асвеце ў духу навукі праваслаўнай царквы, адкрываць і ўтрымліваць школы, курсы, прытулкі, бібліятэкі, чытальні, выдаваць царкоўнаславянскія богаслужэбныя і беларускія

кнігі рэлігійнага зместу, школьныя падручнікі, брашуры, адовы, выдаваныя газеты, часопісы, ладзіць хоры, склікаць з'езды..." [18, арк. 3]].

Русафобская пазіцыя ЦБПК выклікала пратэсты з боку праваслаўнага духавенства, якое на сваіх сходах (у Стаўбцах і іншых месцах) была залася ў абарону віленскага архіепіскапа Феадосія [20]. Імкненне арганізацыі надаць Прусаваўнай Царкве нацыянальны беларускі характар выклікала адмоўную рэакцыю з боку польскай адміністрацыі, аднак Міністэрства веравызнанняў і грамадскай асветы падтрымлівала арганізацыю ў барацьбе супраць праваслаўнай кансісторыі ў Вільні. Хоць дзеячы ЦБПК патрабавалі спыніць рэвіндыкацыю праваслаўных храмаў (права, які лічылі яе вялікай пагрозай для інтарэсаў праваслаўнага беларускага насельніцтва), паспрыяць вяртанню ліквідаваных цэркваў, але схіляліся да згодніцтва, супрацоўніцтва з польскімі ўладамі. Гэтае грамадска-царкоўнае аб'яднанне заставалася нешматлікім, хоць і ахапіла сваім уплывам тэрыторыю Віленскай, Гродзенскай і часткова Палескай епархій.

Дзейнасць ЦБПК абмяжоўвалася пераважна складаннем хаданіцтваў да царкоўных і дзяржаўных структур, да сярэдзіны 1930-х гг. яна прыйшла ў заняпад. Толькі ў другой палове 1930-х гг. спробы рэанімацыі таварыства праводзіў у сваіх карыслівых мэтах архімандрыт Філіп (Марозаў), які імкнуўся ўладкавацца ў кансісторыі ў Вільні [13, арк. 19].

У адрозненне ад іншых арганізацый Беларускай Нацыянальнай Камітэты (БНК) у пачатку 1930-х гг. адкінуў ранейшую канфрантацыйную тактыку ў адносінах з царкоўнымі ўладамі [21]. У рэлігійным пытанні мэты гэтага грамадска-палітычнага аб'яднання супадалі з ЦБПК. Пазіцыя БНК была прадстаўлена ў двух нумарах "Голаса праваслаўнага беларуса", які выдаваўся ў Вільні ў канцы 1931 г. пад рэдакцыяй А. Маркевіча. У БНК у 1933 г. была створана праваслаўная камісія. У рэзалюцыі, прынятай на агульным сходзе БНК у Вільні 5 ліпеня 1933 г., утрымліваліся патрабаванні аб беларусізацыі царкоўнага жыцця, пропаведзях на беларускай мове, вывучэнні Закона Богага ў школах па-беларуску [22].

У жніўні 1932 – лютым 1933 г. у Вільні былі выдадзены ўсяго два нумары беларускамоўнага часопіса "Царква і народ", рэдактарам якога з'яўляўся І. Балтручак, выдаўцом – Я. Красоўскі. Гэты часопіс, які з'яўляўся друкаваным органам праваслаўнай фракцыі ў складзе Беларускай хрысціянскай дэмакратыі (БХД), настойліва абараняў інтарэсы праваслаўнага веравызнання, выступаў за беларусізацыю Прусаваўнай Царквы, супраць атэістычнага светапогляду. Асобныя матэрыялы мелі выразны апазіцыйны характар адносна царкоўнай адміністрацыі. У прыватнасці, быў надрукаваны мемарандум беларускай праваслаўнай групы студэнтаў Віленскага ўніверсітэту імя С. Баторыя да мітрапаліта Дзянісія, у якім утрымлівалася просьба аб кадравых зменах у кіраўніцтве Віленскай епархія.

У цэлым беларускі праваслаўны грамадска-царкоўны рух не атрымаў шырокага развіцця, разгортваўся пераважна на Віленшчыне і ў Вільні [23, с. 228]. У многім гэта тлумачылася другараднасцю нацыянальных праблем для беларускага насельніцтва у параўнанні з сацыяльна-эканамічнымі, нешматлікасцю інтэлігенцыі. У свядомасці большай часткі вясковага насельніцтва Заходняй Беларусі пачуццё прыналежнасці да праваслаўнай супольнасці дамінавала над нацыянальным і палітычным падзеламі. Беларусізацыя Праваслаўнай Царквы не задавальняла як польскія ўлады, так і большасць праваслаўнай іерархіі і духавенства [24, с. 329; 25, с. 90]. Руская мова з-за перавагі ў складзе духавенства рускіх, выхаваных яшчэ ў дарэвалюцыйнай Расійскай імперыі [26, арк. 34–38], працягвала выкарыстоўвацца як ва ўзаемаадносінах, так і ў царкоўным жыцці.

Беларусізацыя стрымлівалася таксама адсутнасцю беларускамоўных рэлігійных перакладаў, вучэбнай літаратуры. Толькі ў сярэдзіне 1930-х гг., пасля некалькіх мемарандумаў беларускіх грамадска-царкоўных аб'яднанняў, мітрапаліт Дыянісій даў згоду на падрыхтоўку беларускамоўных падручнікаў па Закону Божаму. Гэтым займаўся С. Паўловіч, які выдаў у 1926 г. “Свяшчэнную гісторыю Старога Завету” (пасля хадайніцтва Галоўнай управы ТБШ мітрапаліт Дыянісій благаславіў выкарыстанне кнігі ў беларускіх пачатковых школах і гімназіях) [27, арк. 340, 343]. Пад рэдакцыяй Паўловіча быў надрукаваны “Праваслаўны малітваслоў” на царкоўнаславянскай і беларускай мовах (1933). С. Паўловіч таксама прыставаў “Першую навуку Закону Божага” (1935), “Свяшчэнную гісторыю Новага Завету” (1936) (рэкамендавана для выкарыстання св. Сінодам), буквар “Першыя зерняткі” (1936). На працягу ўсяго міжваеннага перыяду было выдадзена 69 беларускамоўных выданняў і кніг праваслаўнага зместу, аўтарам ці рэдактарам шасці з іх быў С. Паўловіч. Такая малалікасць беларускамоўных выданняў тлумачыцца як слабой зацікаўленасцю праваслаўнай іерархіі праблемамі беларусізацыі, так і суб'ектыўнымі прычынамі (духавенства не ведала ці не хацела выкарыстоўваць беларускую мову) [28, с. 37].

Грамадска-царкоўны рух правяўся не толькі ў дзейнасці беларускіх нацыянальна-рэлігійных таварыстваў, але і ў іншых формах – праваслаўных брацтвах, саветах і іншых аб'яднаннях. Напрыклад, царкоўна-будаўнічы камітэт у Баранавічах на чале з сенатарам А. Назарэўскім займаўся будаўніцтвам Пакроўскай царквы (сродкі папаўняліся за кошт ахвяраванняў, субсідый польскага ўраду) [29]. У 1929–1930 гг. ахвяраванні для рамонту Пятніцкай царквы ў Вільні збіраў асобны царкоўны камітэт, які ўзначальваў А. Коўш. У многіх мясцовасцях грамадска-царкоўныя аб'яднанні выступалі супраць рэвіндыкацыі, разбурэння кultaвых пабудоў. Так, праваслаўнае Сафійскае брацтва ў Гродне ў 1937–1938 гг. разам

з мясцовымі рускімі арганізацыямі, друкам выступала супраць разбурэння ў горадзе царквы ў гонар святога Аляксандра Неўскага, аднак выратаваць яе не ўдалося [30, с. 43–48]. 3-за адміністрацыйна-паліцэйскіх перашкодаў так і не ўдалося арганізаваць на ўзроўні прыходаў шматлікіх і дзейных здольных грамадска-царкоўных аб'яднанняў. Да другой паловы 1930-х гадоў уцалелыя арганізацыі прыйшлі ў заняпад, падвяргаліся адміністрацыйна-паліцэйскаму ўціску. Напрыклад, 7 студзеня 1936 г. была забаронена дзейнасць групы “старацаркоўнікаў” В. Багдановіча [1, с. 126].

У супрацьвагу беларускаму грамадска-царкоўнаму руху польскія ўлады інспіравалі рух “праваслаўных палякаў”. Фармальнай падставой для гэтага з’яўлялася наяўнасць у структуры насельніцтва праваслаўнага польскай этнічнай прыналежнасці: паводле перапісу насельніцтва 1921 г. іх налічвалася ў Польшчы каля 545,5 тыс. чалавек [31, с. 451], паводле перапісу насельніцтва 1931 г. – 516 тыс. чалавек, у пачатку 1935 г. – 500 тыс. чалавек [32]. Польскія даследчыкі Л. Васілеўскі, К. Сракоўскі, А. Крысінскі і некаторыя іншыя лічылі, што абсалютную большасць гэтай супольнасці складалі ўкраінцы, беларусы і рускія. Хоць лічыцца праблематычным устанаўленне пэўнага часу ўзнікнення руху “праваслаўных палякаў” [33, с. 81–82], аднак найбольш верагодным пачаткам прызнаецца стварэнне ў лістападзе 1934 г. камісіі для польскамоўнага перакладу літургічных тэкстаў. Частку актывістаў новага грамадскага руху складалі чыноўнікі праваслаўнага веравызнання. Ініцыятарамі выступілі прадстаўнікі мясцовых беларускай і рускай супольнасцей – І. Марцінкевіч, А. Арцішэвіч, А. Ананчанка, Б. Смольскі і іншыя [34, с. 175]. Арганізацыйныя дзеянні пачаліся толькі пасля прыходу новага кіраўніка Гродзенскай епархіі Савы (Саветава), перакананага прыхільніка палітыкі Праваслаўнай Царквы. На надзвычайным пасяджэнні св. Сінода ў Варшаве былі зацверджаны польскамоўныя пераклады літургічных тэкстаў, дадзены дазвол на іх выкарыстанне [35, с. 82]. Першыя польскамоўныя богаслужэнні адбыліся 11 лістапада 1935 г. у кафедральным саборы ў Беластоку і гарнізоннай царкве ў Гродне.

Адначасова стваралася арганізацыйная структура руху “праваслаўных палякаў”. У 1935 г. у Беластоку ўзнікла таварыства “Праваслаўны дом” імя Ю. Пілсудскага. Аналагічныя таварыствы былі створаны ў Гродне, Вільні, Навагрудку, Валожыне, Слоніме, Баранавічах [36]. На іх арганізацыйных сходах рабіліся заклікі да барацьбы з “наступствамі царскай русіфікацыі” [37; 38]. Акрамя аб’яднання і салідарнасці, мэтамі таварыства “Дом палякаў праваслаўнага веравызнання імя Ст. Баторыя” ў Гродне абвяшчаліся таксама “прапаганда сярод членаў таварыства асноў выхавання дзяцей добрымі грамадзянамі Польскай Рэспублікі; апека над дзецьмі (догляд дзяцей, утварэнне летніх лагераў, экскурсіі і г.д.)” [39, арк. 1].

Пачатак рэгулярнага друку руху “праваслаўных палякаў” паклаў зварот мітрапаліта Дыянісія 16 лістапада 1936 г. да Міністэрства веравызнанняў і грамадскай асветы аб фінансавай падтрымцы польскамоўнай рэлігійнай літаратуры [33, с. 83].

Мясцовыя арганізацыі руху “праваслаўных палякаў” планавалі разгарнуць разнастайную культурна-асветніцкую і дабрачынную дзейнасць. Для гэтага неабходна было ствараць народныя дамы, клубы, бібліятэкі, праводзіць сходы, мастацкія і забаўляльныя мерапрыемствы, ажыццяўляць тлумачальную працу. У Гродне працаваў Праваслаўны навукова-выдавецкі інстытут, ініцыятарам стварэння якога з’яўляўся галоўны праваслаўны капелан польскага войска Сімяон (Федаронька) [40, с. 130]. Мэтай гэтай установы з’яўлялася арганізацыя навуковай і выдавецкай дзейнасці для паглыблення і пашырэння сярод праваслаўнага духавенства і вернікаў асноў веравучэння, канонаў Праваслаўнай Царквы, яе арганізацыі і гісторыі (“з асаблівым улікам гісторыі і становішча праваслаўнай царквы ў Польшчы”) [39, арк. 20]. У структуры Праваслаўнага навукова-выдавецкага інстытута былі створаны шэсць секцый – багаслоўская, гістарычная, архіўна-бібліяграфічная, тэрміналагічная, царкоўнага мастацтва і па падрыхтоўцы праваслаўнай энцыклапедыі. Супрацоўнікі ўстановы праводзілі лекцыі па багаслоўскіх праблемах і пытаннях царкоўнай гісторыі. Там друкавалі па-польску часопіс “Голас праваслаўя”, брашуры. Установа ажыццяўляла сваю выдавецкую, навукова-прапагандысцкую дзейнасць выключна за кошт субсідый польскага ўраду і мясцовых органаў улады. У студзені 1939 г. Праваслаўны навукова-выдавецкі інстытут пачаў выдаваць на польскай мове штотомесячны часопіс *Przeгляд Prawosławny* (“Праваслаўны агляд”). Як адзначыў яго рэдактар, дырэктар інстытута Л. Касперскі, “святая Праваслаўная Царква мае сваю культуру, сваю традыцыю і сваю ўласную ідэалогію, якая праяўляецца ў супрацоўніцтве з дзяржавай, народам і польскай культурай” [41, с. 3]. 3 мая 1939 г. у Вільні пачаў выдавацца польскамоўны “Праваслаўны двухтыднёвік”. Навукова-тэарэтычны ўзровень усіх выданняў Праваслаўнага навукова-выдавецкага інстытута быў невысокім.

Нягледзячы на пратэкцыянісцкія меры з боку дзяржаўных структур, рух “праваслаўных палякаў” не карыстаўся аўтарытэтам сярод беларускай праваслаўнай грамадскасці, не набыў масавага характару. У друку наўмысна сцвярджалася аб прыкладана 600 тыс. паляках праваслаўнага веравызнання [42, с. 12–13], што абсалютна не адпавядала сапраўднаму становішчу. У царкоўнапрыходскім летапісе Кажанскай Крыжаўздвіжанскай царквы на Падляшшы прыхільнікі руху “праваслаўных палякаў” атрымалі адмоўныя ацэнкі – “зброднікі беларускага народа”, “іуды-зброднікі” [9, с. 235–236]. Большасць праваслаўных свяшчэннікаў негатыўна ці

стрымана рэгавала на планы паланізацыі Праваслаўнай Царквы. Дзеянне самазахавання духавенства вымушана было знешне захоўваць палітычную лаяльнасць адносна Польскай дзяржавы [34, с. 252]. 18 лістапада 1938 замест “Часовых правілаў” 1922 г. быў падпісаны “Унутраны статут” Праваслаўнай Царквы, які фактычна замацаваў яе поўнае падпарадкаванне Польскай дзяржаве. Праціўнікі паланізацыі з ліку праваслаўнага духавенства падвяргаліся адміністрацыйна-паліцэйскаму ўціску, арыштам, турэмнаму зняволенню [3, с. 67]. Ва ўмовах фактычнай адсутнасці арганізаваных беларускіх структур галоўную ролю ў супрацьдзеянні руху “праваслаўных палякаў” адыгралі русафільскія колы і мясцовыя аб’яднанні рускай супольнасці – Рускае дабрачыннае таварыства, РНА, Руская арганізацыя моладзі і інш. [30, с. 41, 49].

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Gomółka, K. Białorusini w II Rzeczypospolitej / K. Gomółka. – Gdańsk: Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, 1992. – 179 s.
2. Vox. Церковная программа польской демократии // Воскресное чтение. – 1925. – № 5 (1 февраля) / Vox.. – С. 76.
3. Касяк, І. 3 гісторыі праваслаўнай царквы беларускага народу / І. Касяк. – Нью-Йорк, 1956. – 191 с.
4. Беларуская зарніца. – 1928. – № . – С. 6.
5. Праваслаўная Беларусь. – 1927. – № 5. – С. 6.
6. Платформа Беларускага Цэнтральнага Аб’яднанага выбарчага камітэту блоку нацыянальных меншасцей // Праваслаўная Беларусь. – 1927. – № 5. – С. 4–6.
7. Мемарыял аб’яднанай царкоўнай камісіі з прадстаўнікоў Беларускага нацыянальнага камітэта і Рускага народнага аб’яднання ў Вільні // Праваслаўная Беларусь. – 1927. – № 1. – С. 9–10; № 2. – С. 5–6.
8. Лабынцев, Ю.А. Литературное наследие В.В. Богдановича – белорусского сенатора II Речи Посполитой / Ю.А. Лабынцев // Славяноведение. – 1997. – № 3. – С. 39–49.
9. Лабынцев, Ю. Западнобелорусское письменное наследие XVII–XX вв. (экспедиц. исслед. 2000–2002 гг.) / Ю. Лабынцев, Л. Щавинская; РАН, Ин-т славяноведения, Нац. библиотека Беларуси. – Минск, 2004. – 328 с.
10. Голад, Л. Нацыянальная мова ў праваслаўнай царкве / Л. Голад // Праваслаўная Беларусь. – 1927. – № 1. – С. 8.
11. Помазанский, М. Православное богослужение и яго язык / М. Помазанский // Вестник Братства православных богословов в Польше. – 1935. – № 2. – С. 53–67.
12. Беларуская зарніца. – 1929. – № 5 (13). – С. 8–10.
13. Archiwum Akt Nowych (AAN). – Zespól 14. – Sygnatura 989.
14. Кружок православных богословов-студентов Варшавского университета // Воскресное чтение. – 1925. – № 27 (5 июля). – С. 424.
15. Statut Koła Teologów Prawosławnych Studentów Uniwersytetu Warszawskiego // ЕАПШ. – № 3. – Warszawa, 1927. – S. 119–123.

16. Кулажанка, Л. Праваслаўная багаслоўская адукацыя ў міжваеннай Польшчы / Л. Кулажанка // *Białoruskie zeszyty historyczne*. – № 20. – Białystok : Białoruskie Towarzystwo historyczne, 2003. – S. 203–208.
17. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛіМ). – Ф. 3. – Воп. 1. – Спр. 22. Дакументы Беларускага культурна-асветніцкага таварыства “Прасвета” г. Вільня (мемарандумы аб адкрыцці беларускіх школ і аб рэформе праваслаўнай царквы ў Польшчы) (1926–1930 гг.).
18. БДАМЛіМ. – Ф. 3. – Воп. 1. – Спр. 198. Дакументы Цэнтральнага беларускага праваслаўнага камітэта ў Вільні (статут, пратакол, рэзалюцыя канферэнцыі і інш.) за 1930 г.
19. Светач Беларусі. – 1933. – № 1. – С. 6.
20. Хроника // Воскресное чтение. – 1930. – № 35 (31 августа). – С. 552.
21. Białorusini // *Sprawy narodowościowe*. – 1931. – № 6. – S. 633.
22. Рэзалюцыя Беларускага нацыянальнага камітэта // *Беларуская школа ў Латвіі*. – 1933. – № 5 (22). – С. 322–323.
23. Papierzyńska-Turek, M. Między tradycją a rzeczywistością: Państwo wobec prawosławia 1918–1939 / M. Papierzyńska-Turek. – Warszawa : PWN, 1989. – 484 s.
24. Urbański, Z. Mniejszości narodowe w Polsce / Z. Urbański. – Warszawa : Mniejszości narodowe, 1932. – 380 s.
25. Mironowicz, A. Rewindykacja prawosławnych obiektów sakralnych w II Rzeczypospolitej / A. Mironowicz // *Białoruskie zeszyty historyczne*. – № 21. – Białystok : Białoruskie Towarzystwo historyczne, 2004. – S. 83–103.
26. ДАГВ. – Ф. 92. – Воп. 1. – Спр. 16.
27. НАРБ. – Ф. 883. – Воп. 1. – Спр. 42. Перапіска з павятовымі школьнымі ўправамі... (1924–1926 гг.).
28. Turonek, E. Książka białoruska w II Rzeczypospolitej 1921–1939 / E. Turonek. – Warszawa : Slawistyczny ośrodek wydawniczy, 2000. – 79 s.
29. Воззвание // Воскресное чтение. – 1931. – № 12 (22 марта). – С. 121.
30. Черепица, В.Н. Очерки истории православной церкви на Гродненщине (С древнейших времён до наших дней) : в 2 ч. / В.Н. Черепица. – Гродно : ГрГУ, 2005. – Ч. 2. – 439 с.
31. Czarnowski, O. Polacy prawosławni w Polsce / O. Czarnowski // *Sprawy narodowościowe*. – 1929. – № 3. – S. 451–478.
32. Zabrodzki, B. Liczba i rozmieszczenie mieszkańców Polski według języka i wyznań / B. Zabrodzki // *Sprawy narodowościowe*. – 1937. – № 1–2.
33. Лабынцев, Ю.А. Литературное наследие «православных поляков» / Ю.А. Лабынцев, Л.Л. Щавинская // *Славяноведение*. – 2000. – № 3. – С. 81–89.
34. Свитич, А.К. Православная Церковь в Польше и ее автокефалия / А.К. Свитич // *Православная Церковь на Украине и в Польше в XX столетии*. 1917–1950. – М. : Крутицкое патриаршее подворье, 1997. – С. 86–298.
35. Kalina, M. Polonizacja Cerkwi prawosławnej w województwie białostockim (1918–1939) / M. Kalina // *Białoruskie zeszyty historyczne*. – № 2 (4). – Białystok : Białoruskie Towarzystwo historyczne, 1995. – S. 74–105.
36. ААН. – Зеспól 8. – Cz. VI. – Sygnatura 148–263. Komisja Naukowa Badań Ziem Wschodnich. Нататка пра Саюз праваслаўных палякаў (1939 г.).
37. ДАГВ. – Ф. 92. – Воп. 1. – Спр. 3. Агляды друку навукова-выдавецкага праваслаўнага інстытута г. Гродна (15.04.1938 г. – 20.04.1939 г.).

38. ДАГВ. – Ф. 92. – Воп. 1. – Спр. 2. Доклады і выступленні святароў пра адкрыцці дома палякаў праваслаўнага веравызнання і на арганізаваных сходах (7.12.1938 г. – 23.08.1939 г.).

39. ДАГВ. – Ф. 92. – Воп. 1. – Спр. 1. Статуты навукова-выдавцкага праваслаўнага інстытута г. Гродна і арганізацыі палякаў праваслаўнага веравызнання 1938 г.

40. Черепица, В.Н. «Православные поляки» на Гродненщине (1934–1939 гг.) // В.Н. Черепица // 60-летие образования Гродненской области : материалы Межвузовского науч. конф., 3–4 марта 2004 г., г. Гродно / отв. ред. В.А. Белозорович. – Гродно : ГрГУ, 2004. – С. 123–133.

41. Przegląd Prawosławny. – 1939. – № 1.

42. Głos Prawosławia. – 1938. – 11 listopada.

УДК 271.4 (476)+2-67 (476)

А.Н. Свирид (Брест)

ОПЫТ К. ОСТРОЖСКОГО В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ ПО ОГРАНИЧЕНИЮ ВЛИЯНИЯ УНИИ В ЗАПАДНОЙ БЕЛАРУСИ

В 20–30-е гг. XX в. Православная Церковь вновь столкнулась с попыткой распространения униатства уже во Второй Речи Посполитой. Первоначально Православная Церковь попыталась остановить распространение унии, воздействуя на польское правительство. Иерархия Православной Церкви добивалась от властей запрета ношения креста и православных облачений лицами, лишенными сана и перешедшими в католичество [1, л. 47 об]. После создания иезуитами центра в Альбертине митрополит Дионисий выразил свой протест в Министерство вероисповеданий и общественного просвещения, сделав попытку запрета их деятельности [2, л. 384]. Но в 20-е годы XX в. польские власти поддерживали восточную политику Католической Церкви, поэтому апелляция к государству в этот период была нерезультативной.

В некоторых случаях руководство Православной Церкви шло на заведомо противоправные действия, провоцируя власти к принятию тех или иных действий. В 1926 г. вышел указ Полесской духовной консистории, предписывающий «давать церковное благословение всем желающим вступить в брак без ограничения их призывного возраста и возложить на митрополита довести об этом до сведения военного министра и Министерство вероисповеданий и общественного просвещения...» Это решение было принято в ответ на то, что униатское духовенство безнаказанно благословляло браки даже в тех случаях, когда они были запрещены светским законодательством [3, л. 121, 122].